

GAMALI HAÇ (SWASTİKA) VE BUDİST UYGUR KÜLTÜRÜNDE KULLANIMI*

The Swastika and Its Use in Buddhist Uyghur Culture

Dr. Öğr. Üyesi Hasan İSİ**

ÖZ

Kelime anlamı 'iyi olma' demek olan *swastika*, Sanskritçe bir sözcüktür. Çok eski zamanlarda Hindistan'dan kültürel ve siyasi değişmeler neticesinde dünyanın çeşitli bölgelerine aktarılan bu nesne, 'güneş' ve 'ateş' ile alakalı çağrışımlara sahiptir. Hinduizm ve Budizm'de kutlu objeler arasında yer alan *swastika*, özellikle de ateş tanrısı Agni ile tanrılar tanrısı Indra'ya ait bir sembol olarak 'şans, talih; kutluluk' gibi değerlere sahiptir. Türkiye Türkçesinde *gamalı haç* (swastika) ve Batı dillerinde (İngilizce, Almanca vs.) *fylfot*, *gammadion*, *crooked cross*, *hakenkreuz*, *gammation*, *gammate cross*, *crux gammata* şeklinde adlandırmalara sahip *swastika*, hem yazılı belgeler hem de görsel sanata dair ürünlerde görülmektedir. Hindistan'da yazılı belgeler tanıklığında Vedalar ve kutsal Budist metinlerin başında ve sonunda 'şans, talih' figürü olarak geleceğe dair temenniye yansıtan bu nesne, arkeolojik kazılardan elde edilen heykel, kap-kacak, taş, kaya vs. görsel ürünlerle de görülmektedir. Eldeki eser, Budist Uyghur metinleri tanıklığında Sanskritçe *swastika* ifadesinin İslam öncesi Türk inanç sistemindeki yerini belirleme amacından ileri gelmektedir. Çalışma, altı başlıkta olmaktadır. Çalışmanın ilk başlığı, Hint kökenli *swastika* teriminin başta sözlük anlamı olmak üzere, çeşitli kültürlerdeki yansımalarını içermektedir. İkinci başlıkta, *swastika* nesnesinin Hinduizm ve Budizm'deki yerine ve yansımalarına yer verilmektedir. Üçüncü başlıkta, geçmişte çoğu inanç sisteminde özellikle de Hint dinlerinde saygın bir nesne olan *swastika*'nın 20. yüzyılda Almanlarla siyasi bir sembol hâline gelişine değeri değerlendirmeler yer almaktadır. *Swastika*'nın sahip olduğu pozitif anlamın Nazilerle 'vahşet' ve 'acı'ya dönmesi insanlık tarihi açısından 'oksimoron' bir durum sergilemektedir. Dördüncü başlıkta, *swastika*, İslam öncesi Türk inanç sisteminde görsel sanat unsurları tanıklığında *Az Tamgası* adıyla bilinmekte, İslamî dönemde 'çarkifelek' adını alarak 'Tanrı'nın birliği'ni sembolize etmektedir. Beşinci başlıkta, İslam öncesi Türk inanç sisteminde *swastika*'nın Budist Uygurlarda sahip olduğu dilsel ve kültürel düzeyi ortaya koyma amacı söz konusudur. Bu bölümde, öncelikle dilsel düzeyde Sanskritçe *swastika* sözcüğünün Türkçe söz varlığındaki karşılıklarına değinilmekte; kelimenin Türkçe karşılığının olmadığı; ağırlıklı olarak Toharca ve Çince sözcüklerle Sanskritçe *swastika* kelimesinin ifade edildiği görülmektedir. Budist Uyghur metinlerinde yer alan örnekler genel olarak *swastika* objesinin hem tek başına hem de başka sözcükler yardımıyla 'kutluluk' bildirdiğini göstermektedir. Son olarak yazılı metinler tanıklığında, altıncı başlıkta Sanskritçe *swastika* ifadesinin İslam öncesi Eski Türk inanç sistemindeki diğer yansıması ise 'alkış' (dua) kategorisinde yer alan 'temenni' bildiren kalıp bir söze (*om svasti siddham*) esin kaynağı olmasıdır. Genellikle Budist ritüellerin başında ve sonunda yer alan bu kalıp söz, Sanskritçe *swastika* sözcüğüyle ilişkilidir. Çalışmada çeşitli başlıklarla dilsel ve kültürel düzeyde açılan ele alınan *swastika* kelimesi, Eski Türk inanç sisteminin Budist yönünü gösteren önemli bir kültür sözcüğüdür.

Anahtar Kelimeler

Budizm, Uygurlar, dinî sembolizm, talih, alkış (dua).

ABSTRACT

Swastika, which literally means 'well-being', is a Sanskrit word. This object, which was transferred from India in ancient times to various parts of the world as a result of cultural and political changes, has associations with the sun and fire. The *swastika*, which is among the sacred objects in Hinduism and Buddhism, has values such as luck, fortune and blessedness, especially as a symbol of Agni, the god of fire, and Indra, the god of gods. The *swastika*, which is called *gamalı haç* (swastika) in Turkish and *fylfot*, *gammadion*, *crooked cross*, *hakenkreuz*, *gammation*, *gammate cross*, *crux gammata* in Western languages (English, Deutsche, etc.), is seen in both written documents and visual art products. This object, which reflects the wish for the future as a figure of luck, fortune at the beginning and end of the Vedas and sacred Buddhist texts as witnessed by written documents in India, is also seen in visual products such as sculptures, pots and pans, stones, rocks, etc. obtained from archaeological excavations. The present work stems from the aim of determining the place of

* Geliş tarihi: 25 Temmuz 2023 - Kabul tarihi: 6 Şubat 2024

İsı, Hasan. "Gamalı Haç (Swastika) ve Budist Uygur Kültüründe Kullanımı" *Milli Folklor* 141 (Bahar 2024): 154-166

** Trabzon Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Trabzon/Türkiye, hasanisi21@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0001-7269-3596.

the Sanskrit expression *swastika* in the pre-Islamic Turkish belief system as witnessed by Buddhist Uyghur texts. The study consists of six sections. The first section of the study includes the dictionary meaning of the term *swastika* of Indian origin and its reflections in various cultures. In the second section, the place and reflections of the *swastika* object in Hinduism and Buddhism are given. In the third section, there are evaluations on how the *swastika*, which was a respected object in many belief systems in the past, especially in Indian religions, became a political symbol with the Germans in the 20th century. The fact that the positive meaning of the *swastika* turned into 'brutality' and 'pain' with the Nazis is an 'oxymoron' in terms of human history. In the fourth section, the *swastika*, known as *Az Tamga* in the pre-Islamic Turkish belief system in the witness of visual art elements, symbolizes the 'unity of God' by taking the name 'wheel of fortune' in the Islamic period. The fifth section aims to reveal the linguistic and cultural level of *swastika* in the pre-Islamic Turkish belief system among the Buddhist Uyghurs. In this section, firstly, at the linguistic level, the equivalents of the Sanskrit word *swastika* in Turkish vocabulary are discussed; it is seen that there is no Turkish equivalent of the word; the Sanskrit word *swastika* is mainly expressed with Tocharian and Chinese words. The examples in Buddhist Uyghur texts generally show that the *swastika* object conveys 'holiness' both alone and with the help of other words. Finally, in the testimony of written texts, the other reflection of the Sanskrit *swastika* expression in the pre-Islamic Old Turkic belief system in the sixth section is that it inspired a phrase (*om swasti siddham*) that expresses 'wish' in the category of 'applause' (prayer). This phrase, which usually appears at the beginning and end of Buddhist rituals, is related to the Sanskrit word *swastika*. The word *swastika*, which is discussed at linguistic and cultural level under various headings in the study, is an important cultural word that shows the Buddhist aspect of the Old Turkic belief system.

Keywords

Buddhism, Uyghurs, religious symbolism, fortune, alkış (prayer).

Giriş

İslam öncesi Eski Türk dini kültürü, ağırlıklı olarak Asya'da popülerlik kazanmış öğretiler etrafında gelişen bir inanç sistemini yansıtmaktadır. Yazılı belgeler tanıklığında sırasıyla Kök Tanrı inancı, Manihaizm ve Budizm gibi öğretiler temelinde gelişim bulan Eski Türk dini, İslamî düşünce sisteminin benimsendiği 11. yüzyıla kadar Mani ve Buddha öğretilerinin etkisinde kalmıştır. Özellikle Buddha dinine dayalı Uygur kültürü, Türk inanç sisteminin en kapsamlı yönünü oluşturmaktadır. Bünyesinde Buddha dinine dayalı öğreti kavramlarını, meditasyona ve büyüye dayalı uygulamalarını barındıran Budist Uygur kültürü, Türk inanç sisteminin İslamî dönemine kadar ki yapıtaşdır. Buddha dini temelinde gelişen Uygur inanç sistemi, hem Turfan ve Dunhuang çevresindeki resimler hem de bu mekânlardan elde edilen yazılı belgelerle zengin bir dinî geleceğin varlığını ortaya koymaktadır.

9-14. yüzyılları kapsayan Eski Türk inanç sisteminin Budist geleneği, Orta Asya'da İslamiyet'in etkisine rağmen Türkler arasında popülerliğe sahiptir. Uygurlar, Buddha öğretisi ile birlikte Budistler açısından kutsallığa sahip nesnelere de önem vermişlerdir. Buddhacı sembolizm'in birçok önemli objesi (*cakra* 'tekerlek', *padma* 'lotus çiçeği', *chattrā* 'şemsiye' vs.) Eski Türk inanç sisteminde hem görsel sanat hem de yazılı belgelerle görülür olmuştur. Eski Türk inanç sisteminin Budist kolu içerisinde yer alan sembollerden biri de *gamali haç* olarak bilinen Sanskritçe *swastika* ifadesidir. Hindu dininden Budist düşünce sistemine aktarılmış sembollerden bu nesne, 'kutluluk; iyilik; şans ve talih' kavram alanını yansıtmaktadır.

Eldeki çalışma, Hindistan kökenli *swastika* objesinin Budist Uygurlar özelinde Eski Türk inanç sistemindeki görünümünü ele almaktadır. Çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. Çalışmada öncelikle *swastika* nesnesinin çeşitli kültürlerde sahip olduğu kavramsal değere, Hint dinlerindeki durumuna, siyasi bir propaganda aracı olarak Alman Nazisindeki işlevine değinilmekte; devamında İslam öncesi Eski Türk inanç sisteminin öncüsü durumundaki Uygurlardaki örneklerine yer verilerek ilgili nesnenin *alkış* (dua) kategorisinde kalıp bir söze esin kaynağı olduğu belirtilmektedir.

1. *Swastika* (Gamalı Haç) Sembolü

Çincece 卍/萬字 *wàn/wànzi*, Tibetçede *bkra shis ldan/gyung drung* (Buswell ve Lopez 2014: 882) ve Moğolcada *sirgalci(n)* (Lessing 2017: 860) karşılıklarına sahip Sanskritçe *swastika* sözcüğü, başta Orta Asya dinleri olmak üzere, çoğu inanç sisteminde ‘şans, talih’ işlevli kutlu bir nesne olarak bilinmektedir. İbare, Sanskritçede ‘şanslı veya uğurlu bir nesne; iyi şansını belirtmek için kişilere ve nesnelere atfedilen bir tür mistik haç veya işaret’ (Monier-Williams 1899: 1283) anlamlarına sahiptir. Sanskritçe *su* ‘iyi’ ve *asti* ‘olma’ sözcüklerinin birleşiminden oluşan *swastika*, kelime anlamıyla ‘iyi olma’ demektir. *Swastika*, genel olarak dişi prensibe, gebe kalmaya, doğuma, ateşe, suya, dört ana yöne, yıldırıma, şimşeğe, askeri veya dini bir sancağa karşılık gelmektedir (Ramachandran 1960: 81).

Resim 1. *Swastika* motifli vazo (Wilson 1896: 870).

Resim 2. İzmir Arkeoloji Müzesi’nden *swastika* motifi (Anabolu 1993: Resim 2.).

Batıda *gamalı haç* anlamında Yunanca Γ (gama) harfi ve haç işaretinden (+) esinlenerek çevirisi *gammadion*, *fylfot*, *crooked cross* (İngilizce) ve *Hakenkreuz* (Almanca) şeklinde yapılan *swastika*, arkeolojik kazılardan elde edilen verilere göre Kuzey, Orta ve Güney Amerika, İran, Hint, Çin, Japon ve Güneydoğu Asya sanatında görülmektedir (Loewenstein 1941: 49, 50). Dünya’nın çeşitli bölgelerinde kullanımlara sahip *gamalı haç* sembolünün çıkış noktası, Hindistan’dır. Ticaret yolları boyunca, bu nesne hem fetihçi kabileler hem de Dravidyanların Âryan kültürü tarafından güneye doğru sürüklenmeleriyle dünyaya yayılmıştır. Bu sembol, Troya’dan Ege Denizi’ni geçerek Yunanistan’a, oradan da vazo ve çömlek gibi nesnelere üzerinde Güney Avrupa’ya aktarılmıştır. Keltler, Romalılar ve Almanlar tarafından benimsenen bu sembol (Turnbull 2010: 8, 9), genel olarak dünyada Hindular arasında tanrı *Indra*; Almanlar ve İskandinavlar arasında *Thor*; Slavlar arasında *Perkun*, *Pelagşi*; Yunanlılar arasında *Zeus*, *Jüpiter* ve Latinler arasında *Pluvius* olarak temsil edildiği gibi, bazen ışık, bazen yağmur, sonradan su ve benzeri şeyler üretmek için faaliyet gösteren havanın veya havada yaşayan tanrının bir sembolü olarak da yorumlanmaktadır (Wilson 1896: 779, 780).

Görünüm itibariyle genellikle düz açılı dört kollu bir nesne olan *swastika*'ya, tarih öncesi dönemlerde ateş yakmada kullanılan iki çubuğun ilham kaynağı olduğu düşünülmektedir (Avşar 2010: 121). *Swastika*, zikredilen formda iki çizginin düz açı ile kesişmesi sonucu haç olarak ortaya çıkmış bir motif olarak ateş ve güneşin sembolüdür (Wilson 1896: 765-768).

İnsan faaliyetinin bilinen en eski ürünlerinden sayılabilecek *swastika*, Samarra'da bulunan arkeolojik verilerde 'kadın' figürleri ile görülmektedir.

Resim 3. *Swastika* motifli kadın (Wilson 1896: 841).

Eski Taş Çağı'ndan günümüze uzanan sanat tarihinde 'kadın', popüler bir çizgide başta heykel olmak üzere, birçok sanat eserine konu olmuştur. En eski zamanlardan beri, kadınla ilişkilendirilen *gamalı haç*, bir *doğurganlık* sembolü olarak Troya'da bulunan sanat eserlerinde *vajina* ve *vulva* üzerinde görülmektedir. *Gamalı haçın* doğurganlığı ve üretimi temsil ettiği bu sembolik yön, bugün Kosta Rika ve Brezilya'da kadınların cinsel organlarını kaplayan figürlerle de görülmektedir (Turnbull 2010: 11).

2. Hint Dinlerinde 'İyi Talih' Sembolü: *swastika*

Eski zamanlarda, Güneş'in gökyüzündeki hareketini temsil ettiği düşünülen *swastika*, asıl ününü Hint dinlerine borçludur. Bu nesne, genel olarak Hint dinlerinde güneş veya ateş sembolü olarak tanrı Vişnu'nun göğsünü süsleyen uğurlu bir işaret (Beer 1999: 343, 344) olmakla birlikte, tanrı Indra'ya ait yağmur ve şimşegi gösteren erken dönem Âryan sembolüdür. Sonradan Budistlerce kutsallığı, ebedi yaşamı ve kutsamayı temsil eder duruma gelen (Wilson 2016: 775, 776) *swastika*, bugün daha çok ikonografi çalışmalarında Buddhalarla belgelenmiştir.

Hindu kutsal kitabı olan Vedalarda *swastika* hakkında bilgiler söz konusudur. Vedalara göre, *gamalı haç* ateş tanrısı Agni'nin sembolüdür. Eski Hindu kurban törenlerinde ateş üretileceği zaman iki parça odun haç şeklinde düzenlenir, bunlar bir yay ile hızla döndürülerek sürtünme yoluyla ateş elde edilmesi hedeflenirdi. Genellikle Brahman'ın sahip olduğu *ârâni* denilen bu alet, zamanla *swastika* olarak görülerek hem Brahmanların hem de Budistlerin alınlarında bir sembol olarak kullanılmıştır (Parker 1907: 540).

Swastika, Hint dinlerinin genelinde 'Yaşam Tekerleği' kavramıyla ilişkilidir. Sanskritçede 'varoluş çarkı' olarak bilinen bu kavram, *bhavacakra* adına sahiptir. Terim, *saṃsāra* denilen yaşam-ölüm döngüsünü ifade etmektedir (Buswell ve Lopez 2014: 111). Bu sembol, *cakra* 'tekerlek' sembolizmi ile enerji ve madde arasındaki zıtlığa (puruşa ve prakṛti), yani tüm yaradılışın özündeki iki zıt çizgiye dayanmaktadır. Hindu'lara göre, dünyaların ve bireylerin oluşumu tekerleğe benzer tarzda bir döngüden ileri gelmektedir (Haldar 1950: 127). 'Tekerlek' kavramıyla olan ilişki, tekerleğin 'dönüşü' ve 'sürekliliği' ortaya koymasından ileri gelmektedir. Bu kavram, aslında Türk düşünce sistemindeki 'çarkifelek' ile benzerdir.

Swastika, kollarının sağa ve sola dönmüş formlarıyla Hint düşünce sisteminde sembolik değerlere sahiptir. Eğer bu nesnenin kolları saat yönüne dönük ise başarı,

şans, uğurun yanı sıra hayatın kaynağı olan güneş ışığını; ters yöne dönük ise de karanlık, gece ve uğursuzluğu ifade etmektedir. Ayrıca *swastika*'nın dört kolu, dört kozmik (*su, hava, ateş, toprak*) gücü de simgelemektedir (Kermen 2019: 64). Zikredilen görüşler içerisinde 'element' kısmı, *swastika*'nın kozmolojik değere sahip olduğunu göstermektedir. *Swastika*'nın özünde var olan 'ateş' ve 'güneş' unsurlarıyla birliktelik, ilgili nesneye kozmoloji düzeyinde bakılmasını gerekli kılmaktadır. Kozmolojik değere sahip *swastika*'nın zikredilen elementsel işlevleri insanoğlunun bu nesneye yüklediği değerden ileri gelmektedir. Dört kollu kozmolojik açıdan dört yöne ilişkilendirilen *swastika*, hem dini hem de din dışı kavramsallığını Hindu ve Budist inanç sistemlerinden almıştır.

Resim 4. Sanskrit Harfleriyle *swastika* (Munson 2016: 24).

Resim 4'te Sanskrit harfleriyle gösterilen *swastika*, dört yönden oluşmakta ve dört yön içerisinde yer alan noktalar sırasıyla *su, hava, ateş* ve *toprak* elementlerini yansıtmaktadır.

Ağırlıklı olarak Buddhalar ve Jainistlerin göğsünde, avuç içlerinde veya ayak tabanlarında bulunan *swastika* (Keown 2003: 287), yazılı belgeler özelinde Budist kitabelerin çerçevesinde, Budist metnin başında ve sonunda yer almaktadır. Vedalar zamanından beri kutsal bir sembol olarak görülen bu sembol, günümüzde Hindular tarafından kapıların eşliğine hakkedilmekte ve kitaplarda süs motifi olarak kullanılmaktadır. Hatta Tibetli Budistler, elbise süslemelerinde veya cenaze arabası ya da tabuta konan örtünün üzerinde *swastika*'ya bir figür olarak yer vermektedir (Gül 2018: 10).

Resim 5. Buddha'nın ayak parmaklarındaki *swastika* motifi (Sensabaugh 2017: 84).

Resim 6. Çin Budist Sanatında *swastika* motifli Buddha (Wilson 1896: 800).

Yukarıda gösterilen Buddha temsilli *swastika* örnekleri, Hindistan'da gelişim bulup buradan Asya bölgesine yayılan Budizm'in yansımalarını ortaya koymaktadır. Hint

görsel sanatının önemli sembollerinden olan *swastika*, Hindistan bölgesinde taşıdığı kavramsal içeriği, Çin ve Japonya’da da sürdürmektedir. Her iki gelenekte de *swastika*, esasen ‘sonsuzluk’ ve ‘kutsallık’ kavramlarına odaklanmaktadır. *Swastika* motifli bu görsellerden hareket edildiğinde, *swastika* denilince akla, Buddha’nın geldiği, özellikle Buddha’nın ayaklarında ve göğsünde yer alan *swastika* motifinin Buddha dini temelinde ‘kutlu’ bir amaca yani aydınlanmaya işaret ettiği görülmektedir.

Çin ve Japonya dışındaki Budist gelenekte, *swastika* sembolünün kabul gördüğü inanç sistemlerinden biri de Tibet’teki yerel dinlerle sentezlenmiş Tantrik Budizm’dir. Tantrik Budizm’de *swastika* ‘ebedi’ veya ‘değişmez’ anlamlarında Sanskritçe *vajra* terimiyle bir tutulmuştur. Burada Tibet geleneği açısından önemli bir sembol olan *vajra*’dan kast edilen *vajra* teriminin özünde var olan ‘sarsılmazlık, dayanıklılık; süreklilik’ anlamlarıdır. Bu yönüyle, *swastika* ‘sağlamlık, dayanıklılık’ ve ‘sarsılmazlık’ ile sürekliliği ve bir döngüyü yansıtmaktadır.

3. Siyasi Bir Proganda Aracı Olarak *swastika*

Geçmişte çoğu inanç sisteminde özellikle de Hint dinlerinde popüler durumdaki *swastika*, 20. yüzyılda Almanlarla siyasi bir sembol hâline gelmiştir. Almanlaştırılan ve geçmişteki pozitif anlamından uzaklaştırılan *swastika*, Alman halkının ‘saf ırk’ olduğu düşüncesi temelinde, Aryan kültür mirasını savunan Nazi partisi tarafından 1920’de resmî simge olarak kabul edilmiştir.

Resim 7. Nazi töreninde *swastika* amblemi (Seligmann vd. 2003: 69)

Resim 8. Çocuk sahibi annelere verilen *swastika* modeli madalya (Seligmann vd. 2003: 69).

20. yüzyıl öncesine kadar refahın, huzurun ve talihin sembolü olarak görülen *swastika* objesinin geçen yüzyılda Nazilerle birlikte vahşetin ve kıyımın sembolü hâline gelmesi, insanlık tarihi açısından acı verici bir durumdur. *Swastika*’nın bir ırkın ulusal sembolü olarak kullanılması, Nazizm’in çelişkili mesajlarını, ideolojisini bir araya getirerek bu nesneye ürpertici bir anlam kazandırmıştır. Nazi öncesine kadar kucaklayıcı bir sembol olan *gamalı haç*, hem ‘ulusal’ bir sınırın hem de ‘sosyal’ bir grubun sembolü olarak geçen asrın milliyetçiliğinin radikal siyasetini, popülist ırk bilincini ve ‘ulusal

uyaniş' sloganını gözler önüne sermiştir (Quinn 1994: 3). Genelde bilimsel kimliği ve geçerli dayanağı olmayan kişilerce Âryan kökenli görülen ve Âryanlardan Asya ve Avrupa'ya dağıldığı söylenen *gamalı haç*, Nazilerce istismar edilerek propaganda aracı durumuna gelmiştir (Balchin 1944: 167). Bu nesne, *birleşik bir Almanya*'nın sembolü olarak temelde eşitlikçi, köylü ve ırksal olarak arındırılmış bir topluluk olan *volksge-meinschaft*'in yani ulusal halkın değerlerini yansıtmaktadır. Nazi propagandalarını yansıtan resimlerde *gamalı haç*, mutlu ve sağlıklı Âryan ailelerinin sembolü olarak Nasyonal Sosyalistlerin vaat ettiği yeni refaha atıfta bulunmaktadır (Turnbull 2010: 26, 43).

Netice itibariyle *Nazi gamalı haçı*, *swastika*'nın bir versiyonu olarak görülse de, *gamalı haç* hem rasyonalist söylemin sınırında duran Hint kökenli bir işaret, hem de rasyonalist düşüncenin içerisinde yer alan okültist (doğüstü) bir nesne olarak Âryanizm ile 'kutlu' amacını yitirmiştir. 'İrksal saflık' ile ilişkilendirilen bu sembol, siyasi bir amblem olarak 'nefreti, kötülüğü, acıyı, ırksal ayrımı' gösteren kötü çağrışımlara sahip bir nesne niteliğini almıştır.

4. İslam Öncesi Türk İnanç Sisteminde *swastika*: Az Tamgası

Günümüzde *swastika*, daha çok Alman Nazisiyle bilinen bir obje olsa da, bu sembolün çok daha uzun bir geçmişi vardır. Farklı kültürlerde ortaya çıkan *gamalı haç*, onu kullanan her kültür için *doğurganlık* ve *kozmos* da dâhil olmak üzere birçok anlam çağrıştırmaktadır. Dinler ve genişleyen uygarlıklarla birlikte, kıtalar arasında seyahat eden *gamalı haç*, Eski Türklerde de görülmektedir. Türk kavimlerine dair yaşam izlerinin bulunduğu Orta Asya ve Anadolu bölgelerine yapılan arkeolojik kazılar ve keşif gezileri neticesinde Hint kökenli *swastika* objesinin Türk inanç sisteminde görüldüğü anlaşılmıştır. Uzun yıllar Moğolistan bölgesinde runik harfli yazıtlar üzerine yaptığı araştırmalarla Türkoloji sahasına önemli katkılarda bulunan Cengiz Alyılmaz'a göre, *Oz Tamgası* olarak çeşitli araştırmacılarca ifade edilen Hint kökenli *swastika* için en uygun adlandırma, *Az Tamgası* olmalıdır. Köktürk alfabesindeki $\#$ /z/ harfi ile ilişkilendirilen *swastika*, Türklerde *Az Tamgası* olarak bilinmektedir. *Gamalı haç*, geçmişte olduğu gibi, bugün de pek çok topluluğun inanç sisteminde yer almakta, özellikle Türklerde kaya, dikili taş, hayvan, süs ve kullanım eşyaları üzerinde görülmektedir. Sembolik olarak güneşi, evreni, sonsuzluğu, ölümsüzlüğü, ebedi mutluluğu, ışığı ve Tanrı'ya yakaran insanı ifade eden *Az Tamgası*, güneşin sembolü olarak ortaya çıkan temelde güneşe bağlı, insanın şematik tasvirini yansıtan bir nesnedir (Alyılmaz 2016: 626-627).

Alyılmaz dışında Hint kökenli *swastika* nesnesinin Türk düşünce sistemindeki yerine yönelik birçok araştırma söz konusudur. Bu araştırmalardan biri, Aslan ve Duran (2012) tarafından yapılmıştır. Aslan ve Duran'a göre, bu damga genellikle çeşitli kaynaklarda 'swastika, sıvastika, gamalı haç, çarkıfelek, oklu çark, fırladık, yön damgası, dört yön' gibi adlandırmalara sahip olsa da, ilgili sembol Türk kültüründe 'Oz, Oğ, Og ve Ok' sözcükleriyle ifade edilmiştir (2020: 1380). Erdoğan ve Şıracı (2012) tarafından ortaya konan değerlendirmelere bakıldığında, Avrupa'da bugün *gamalı haç* olarak kullanılan damganın kökeni *Oz Tamgası*'dır. Bu damga, Oğuz Türklerinde güneşi temsil etmektedir (2012: 166). Bu durum, ilgili motifin dünya üzerinde 'güneş' sembolü merkezli ortak sembolik değerler taşıdığını göstermektedir. Kermen (2019) tarafından yapılan değerlendirmelerde Sanskritçe *swastika* ifadesine 'çarkıfelek' dendiği görülmektedir. Kermen'e göre, *swastika* Ön Türklerde *Oz Tamgası* olarak bilinen bir çarkıfelektir. *Çarkıfelek*, öbür dünyaya geçerek belirli bir varlık ve biçim kazanma, yeniden oluşum şeklindeki düşüncüyü ifade etmektedir. İslamî düşünce sisteminde Tanrı'ya ulaşma, Tanrı'yla bir olma inancını yansıtan *çarkıfelek*, 'göğe ulaşma' inancı doğrultusunda Mevlevilerde, Alevi ve Bektaşilerin cem törenlerinde görülmekle birlikte, Anadolu'daki

dinî mimari ve dokumacılıkta da zengin ürünlere sahiptir. Anadolu'da çeşitli sanatsal ürünlerle temsil imkânı bulan *gamalı haç* bazen tek başına bazen de çeşitli süslemeler (halı, kilim, kap-kacak vs.) ile görülmektedir (2019: 64, 65). Kermen tarafından dile getirilen İslamî görüş yorumlandığında, *gamalı haçın* İslamî dönemdeki çeşitli yapılar da görülmesi, bunun İslam öncesi tasarımların bir parçası olduğunu gösterir. Özellikle, *gamalı haça* mezar süslemelerine rastlanılması, maddi olanla manevi olan arasında özel bir bağlantı olduğunu göstermekle birlikte, eski insanların düşünce yapısını da yansıtmaktadır. Çünkü dünya üzerindeki birçok dinî, felsefi ve mitolojik geleneğe, ölümden sonra insan ruhu gökyüzünde uçan bir 'kuş' olarak görselleştirilmektedir. Kuş, *gamalı haç* olarak tasvir edildiğinden, bu işaret ruhun sembolü hâline gelir. *Gamalı haç*, güneşin ve dirilişin sembolü olduğundan, ilgili sembolün mezar duvarlarında yaygın olarak kullanılması, ölen ruh ile ilahi ışık ve yaşam arasındaki ruhani bağlantıyı göstermektedir (Sattarnezhad vd. 2020: 14). Esin (2001), *swastika* ifadesi yerine 'çarkıfelek' kavramından hareket eder. 'Hareket' ve 'dönüşüm'ün sembolü olan bu nesne, gök kubbenin altın veya demir kazık etrafında yıllık dolanımını, yıldızları taşıyan gök çarkının dönüşünü ve gök kubbenin en alttaki çarkıfeleğini bir çift ejderin çevirdiğini yansıtmaktadır (2001: 42, 43).

Resim 9. Bir şaman davulu üzerinde *Az Damgaları* (Alyılmaz 2016: 639).

Çeşitli araştırmacıların görüşleri temelinde hakkında bilgi sahibi olunan *Az Tamgası*, Türk inanç sisteminde özellikle görsel sanat tanıklığında hem İslam öncesi hem de İslamî sanat geleneğinde kapsamlı örneklerle sahiptir. İslamî sistemde 'çarkıfelek' kavramıyla ilişkili görünen *swastika*, metafizik bir felsefenin yansıması olarak Anadolu'daki Türk-İslam eserleri içerisinde cami, medrese, kervansaray, türbe ve mezar taşlarında da görülmektedir (Altın 2021: 33). Buradan *swastika* objesinin Türkler tarafından hem İslam öncesi hem de İslamî dönemde bilindiğini söyleyebiliriz.

5. Budist Uygur Kültüründe 'İyi Talih' Sembolü *swastika*'ya Dair İzler

Eski Türk inanç sistemi ve kültür yapısı, görsel kaynaklar (duvar resimleri, bezekler vs.) dışında yazılı metinler yoluyla da görülmektedir. Eski Türk kültürü temelinde Budist Uygur inanç sisteminde 'kut' kavramıyla alakalı 'iyi şans/talih' bildiren yer alan ifadelerden biri de Sanskritçe *swastika* kelimesidir. Bu terim, Eski Uygurcaya Toharca B *svastik* formundan uyarlanmıştır. 'Şans sembolü, şans işareti, gamalı haç' (Wilkens 2021: 640) anlamlı bu ibare, Eski Uygurcada *svastik* ve *svastik* karşılıklarına sahiptir. Terimin ayrıca, Çince 卐 *wàn* formundan Eski Uygurcaya geçen *wan* ~ *w(a)n* 'swastika, gamalı haç' (Wilkens 2021: 850) şekli de söz konusudur. Görüldüğü üzere, terimin Türkçe bir karşılığı söz konusu değildir. Terim, dil ilişkilerinin ürünü olarak Toharca ve Çince kelimelerle temsil edilmiştir.

(1) *emgeklig karangug tarkardaçı eñçgülig y(a)ruk yula tamturdaçı çintamani erdini teg kop küsüşüg kanturdaçı suvastik agat ot teg alku adag tudag amirtgur-*

daçi ap yme bo aźunta ap yme ol aźunta ulug asıg tusu kıltaçı “Acılı karanlıkları ortadan kaldıran huzur ve ferah veren ışıltılı meşaleyi yakan *cintāmañi* gibi tüm arzuları yerine getiren *swastika*, agada denilen ilaç gibi hem bu dünyada hem de diğer dünyada fayda vericidir.” (BT 23 H 019-025, 2005: 164, 165).

Tibet Budizmi’ne dayalı Eski Uygurca metinlerden *Garbaparimançani sudur* adlı eserden tanıklanan *svastik* ifadesine bakıldığında, sözcüğün kutlu bir sembol olduğu anlaşılmaktadır. Eski Uygurca metne göre, *swastika* denilen nesne, hem bu dünya için hem de yaşanacak yeniden doğumdaki âlem için kişiye faydalar getirmektedir. Bu faydalar, acının, karanlıkların ve huzursuzlukların bertaraf edilmesidir. Eski Uygurca metinde geçen *cintāmañi* denilen mücevherle aydınlık bir yaşama işaret edilmektedir. Budist düşünce sistemindeki birçok metinde yer alan *cintāmañi*, ‘istek mücevheri’ (Wilkins 2021: 233) olarak da bilinmektedir. Budizm’de ‘tüm arzuları yerine getiren mücevher’ olarak görülen *cintāmañi*, tepesinde sivri bir uzantı bulunan tek bir küreden veya üç küreden oluşan bir motiftir. Her iki versiyonu da yanan bir *hale* (ışık halkası) ile çevrelenir. *Cintāmañicakra Avalokiteśvara* ve *Kṣitigarbha* gibi Budist ilahlarla ilişkilendirilen bu mücevher, hem ona tapanlara karşı şefkati hem de insanlara yardım etme arzusunu sembolize etmektedir. Budist tasvirlerde *cintāmañi*, genellikle uzanmış bir elin avucunda durur. Hem tekli hem de üçlü formları, *stūpa* gibi kutsal emanetlerin saklandığı binalarda ve Budist ilahların tahtlarında görülmektedir. Bu sembol, kurtarıcı Mani’nin bir özelliği olarak Manici düşünce sistemine dâhil edilmiştir (Arnold-Döben 1978: 58-60; Encyclopaedia Iranica ‘cintāmañi’ maddesi). Ayrıca, ilgili metindeki ‘iyi talih’in ferahlatıcı ve rahat ettirici diğer bir unsuru da metafor olarak kullanılan Sanskritçe *agada* ifadesidir. Sanskritçede ‘ilaç, panzehir’ (Wilkins 2021: 17) anlamlı bu kelime, ‘sağlıklı, sağlam, hastalısız, sıhhatte’ gibi kullanımlara da sahiptir (Wisdom Library ‘agada’ maddesi). Görüldüğü üzere, özünde ‘iyi şans, talih, uğur’ anlamları olan *swastika* sembolünün sahip olduğu niteliği destekler deliller, *cintāmañi* ve *agada* ifadeleridir. Hem *swastika* hem de *cintāmañi* ve *agada* sözcükleriyle ‘kutluluk; iyilik’ anlamının yer aldığı Eski Uygurca metin, *swastika* teriminin Uygurlar özelinde Türk inanç sisteminde dinî bir içeriğe sahip olduğunu göstermektedir.

(2) *c(a)k(i)r svastik ... nantikavart atl(i)g irü b(e)lgülerin ètiglig kutlug adakin arslanlar yañalar bukalor yorigınça* “Cakra (tekerlek), gamalı haç ve talih çarkı (=svastikanandikāvarta) adı verilen işaretlerle donatılan, aslanların, fillerin, boğaların yürüyüş yolunda,” (BT 9 025-029, 1980: 110).

Budist Uygur metinleri tanıklığında *swastika* ifadesine dair diğer bilgi, Budistlerin Mehdisi olarak bilinen *Maitreya* adlı ilaha dair anlatımların yer aldığı *Maitrisimit* metninde yer almaktadır. İlgili metne bakıldığında, başta *cakra* ‘tekerlek’ olmak üzere, Budizm’e ait kutlu semboller aracılığıyla anlatım söz konusudur. Burada *swastika*, kutlu bir nesne olarak mecazen Budist bir yolu tarif eden işaretlerden biridir. Tanıklanan metni ve *swastika* ifadesinin sahip olduğu nitelikleri anlama adına, metinde yer alan sembollere bakmakta fayda vardır. Budist düşünce sistemi açısından ‘tekerlek’ anlamlı Sanskritçe *cakra* ifadesi, sekiz kutlu sembolden ilkidir. Budizm’de sekiz kutlu sembol, Sanskritçe *aṣṭamaṅgala* terimi ile ifade edilmektedir. Kelime anlamı, ‘sekiz kutlu sembol’ olan bu terim, ‘iyi talih’e dair sekiz nesneyi içermektedir. Bu nesnelere, *cakra*, *büyük deniz kabuğu*, *saadet düğümü*, *altın renkli balık çifti*, *lotus*, *vazo*, *şemsiye* ve *zafer bayraklarıdır*. Budist düşünce sistemine göre sekiz kutlu sembol, aydınlanmaya erişen Buddha’ya Tanrılar tarafından verilen sunulardır (Beer 1999: 171). Metin içerisinde yer alan Sanskritçe *nandikāvarta* ifadesi ise, temelde ‘neşeli veya uğurlu dönüş; sağa dönme ya da bir Buddha’nın saçını kıvrırma’ (Wisdom Library ‘nandikāvarta’ maddesi) gibi anlamlara sahiptir. Sanskritçede bir *diyagram* olarak da tanımlanan *nandikāvarta*, soy-

lular, Gurular ve yüksek rütbedeki kişilerin barındığı konut şeklinde Hindistan'da görülmektedir (Mills 2020: 489). Burada, *swastika* ve *nandikāvarta* sembolleri, hem sağ yöne doğru olmaları hem de bünyelerinde barındırdıkları '(iyi~talihli) dönüş' anlamından ötürü, benzer sembollerdir. Nesnelere var olan semantik ortaklıkla birlikte, ilgili sembollerin geometrik bir şekil olarak birbirine benzerliği de söz konusudur.

Eski Uygurca metinde, Budist meditasyonun temel unsuru olan 'görselleştirme' uygulaması canlandırılmıştır. Görselleştirme, ağırlıklı olarak metaforlar ya da nesnelere yoluyla meditasyon durumuna odaklanma demektir. Eski Uygurca metinde ortaya konan 'yol' tasviri, *cakra*, *swastika* ve *nandikāvarta* adlı kutlu semboller tanıklığında 'görselleştirme'yi yansıtmaktadır. Bu durum, Toharca B dilindeki *cākkār svastik nandikāvart sotruna* ifadesiyle Eski Uygurca metni doğrulamaktadır. Metin içinde yer alan Toharca *sotruna* sözcüğü, 'iyi talih, işaret, sembol' anlamlarına gelmektedir (Adams 2013: 726). Bu yönüyle, ilgili sözcükler 'iyi talih ve şans' kavramlarını yansıtan kutlu semboller olarak görülmektedir. Böylece, 'görselleştirme' tasviriyle 'çeşitli nesnelere (*cakra*, *swastika*, *nandikāvarta*) üzerinde yer aldığı, canlıların da yürüdüğü yol' zihne aktarılmıştır.

6. 'İyi Talih' İfadesi Olarak *om svasti siddham*

Eski Türk kültürünün Budist metinlerinde *swastika*, 'iyilik, esenlik, şans ve talih' getiren bir kalıp sözdür. Bilindiği üzere, Türk kültüründe törenlerin, anlatıların, günlük yaşamdaki ya da çeşitli özel bağlamlardaki iletişim biçimlerinin, özel konuşmaların iyi dilek sözleriyle başlatılması, sürdürülmesi ve bitirilmesi söz konusudur (Keskin 2018: 716). Bu yönüyle, Budist Uygur kültürüne dair yazılı belgelerin hem giriş hem de sonuç kısmında yer alan ifadelerinden biri de Sanskritçe *swastika* ifadesinden evrilerek ortaya konan *om svasti siddham* kalıp sözdür. Bu ibare, Budist Uygurlarda *oom svasdi sidam~oom suvasdi sidam~om suvasdi sidam* karşılıklarına sahiptir. İfade, esasen Tibet etkili ritüellerde kullanılan bitiş sözü olsa da, 'baht olsun, şans getirsin!' (Wilkens 2021: 507) anlamlarında Budist metinlerin hem başında hem sonunda yer almaktadır. Bu kalıp ifade, 'Kutlu olsun! Esenlik getirsin!' anlamlı Eski Uygurca *at maṅgal bolzun*, *atlıg maṅgal bolzun* ve *admaṅgal bolzun* ifadelerinin de Sanskritçe karşılığıdır.

Sanskritçede *om svasti siddham* karşılığındaki bu kalıp sözü oluşturan unsurlara bakıldığında, Budistler için *om* sözü, İslam dininde 'Âmin' anlamına gelmektedir. Budist düşünce sisteminde *om*, kutsal bir büyü sözü olarak da bilinmektedir. *Mantra* denilen büyü metinlerinin başında bulunan *om*, manevi bilgi ve 'boşluk' gibi Budist felsefeye dair kavramları sembolize etmektedir (Keown 2003: 204). Sanskritçe *svasti* sözcüğü, Hindu metinlerinde yaygın olarak *siddham* veya *siddhi* gibi kutlu sözlerin önüne gelir (Hall 1860: 548). *Siddham* ise, *siddhir astu* 'mükemmellik olsun' veya 'başarı olsun' anlamlı sözlere karşılık gelmektedir. *Su + asti* sözlerinin birleşiminden oluşan *svasti* kelimesi kadar 'kutlu' bir söz olan *siddham*, kişiye yönelik 'yakın gelecekte arzulanan başarı' anlamına vurgu yapmaktadır (Shomakhmadov 2012: 12). Sanskritçe *om svasti siddham* kalıp sözünü oluşturan unsurlar görüldüğü üzere, *swastika* sözcüğünün özünde var olan 'iyi talih, şans, uğur; başarı, mükemmellik' durumunu yansıtmaktadır.

(1) *nmo budaya nmo darmaya namo saṅghaya oom svasdi sidam at maṅgal bolzun* "Namo buddhāya! Namo dharmāya! Namaḥ saṅghāya. Om svasti siddham. Baht olsun ve şans getirsin!" (BT 7 A 788-789, 1976: 63).

(2) *om suvasdi sidam* "Om svasti siddham. Baht olsun ve şans getirsin!" (BT 7 C 001, 1976: 67).

(3) *om sivasdi sidam atlıg maṅgal bolzun* "Om svasti siddham. Baht olsun ve şans getirsin!" (BT 36 E 022-023, 2016: 155, 156).

(4) *oom svasdi sidam çın kèrtü ulug erdini bahşı kutıña yükünür m(e)n* “Om svasti siddham. Baht olsun ve şans getirsin! Gerçek ve hakiki yüce mücehverli Guru saadetine saygıyla hürmet ederim.” (Ölümler Kitabı 001-002, 1978: 54-55).

(5) *oom svasdi sidam admaṅgal bolzun v(a)zirliḡ bahşınıñ adaklık kooş lènhua-sıña asuday ogul yükünürm(e)n* “Om svasti siddham. Baht olsun ve şans getirsin! Ben prens Asuday, Vajralı Guru'nun çift ayaklı lotusuna saygıyla hürmet ederim.” (Ölümler Kitabı 1012-1014, 1978: 162, 163).

Eski Türk inanç sisteminin Budist koluna dayalı yazılı belgelerinde tanıklanan *oom svasdi sidam~oom svasdi sidam~om svasti sidam* ifadeleri, Sanskritçe *swastika* ifade-sinden evrilerek ortaya konmuştur. Ağca ve Arıcan'a göre, bu kalıp sözler Budist Uygur metinlerinin giriş kısmında hem tek başına hem de bir arada kullanıma sahiptir (2019: 18). Arat'a göre, ilgili ifadeler metnin başında 'besmele' mahiyetinde 'Tanrı'nın yardı-mıyla; muvaffakiyetle, iyi saatlerde' anlamlarına gelmektedir (Arat 2007: 360). Görül-düğü üzere, hem *oom svasdi sidam~oom svasdi sidam~om svasti sidam* hem de *at maṅgal bolzun, atlıḡ maṅgal bolzun* ve *admaṅgal bolzun* ifadeleri, Eski Türk inanç sis-teminde 'iyilik, esenlik ve şans' getiren kalıp ifadelerden biri olarak 'alkış' kategorisin-dedir. Türk kültüründe 'alkış' bilindiği üzere, bir kimsenin-olgunun-nesnenin iyiliğinin, güzelliğinin istenmesi, bunun için de türlü biçimlerde doğaüstü güçlere başvurulması, onlardan yardım dilenmesi, koruyucu-yapıcı bir gücün devreye girmesi ve olayların buna göre şekillenmesi amacıyla sözlü iyi dilek bildirimidir (Keskin 2018: 708). Bu doğrultuda Türk kültürünün yazılı belgelerinden Budist Uygur metinlerinde *oom svasdi sidam~oom svasdi sidam~om svasti sidam* ifadeleri, yazılı dilek bildirimi olarak ko-runma-iyilik amacını ortaya koymaktadır.

Sonuç

Sanskritçe *swastika* ifadesinin Budist Uygur kültüründe sahip olduğu kavramsal değerin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şunlardır:

1. Tarih öncesi dönemlere uzanan ve bugün daha çok olumsuz bir anlamla Alman-ların 'vahşet' sembolü olarak bilinen *gamalı haç* objesinin kökenleri 'mutluluk, talih' anlamlı Sanskritçe *swastika* terimine gitmektedir. Çok eski zamanlarda Hindistan'dan dünyanın çeşitli bölgelerine kültürel göçler yoluyla aktarılan *swastika*, Alman Nazisi öncesi, 'şans, talih, iyilik' gibi kavramları temsil edilişle başta Hindistan olmak üzere, birçok coğrafyada kutlu bir sembol olarak görülmektedir. İlgili objenin sahip olduğu değer, özellikle arkeolojik kazılardan elde edilen resim, heykel ve çanak-çömlek gibi sanatsal ürünlerle anlaşılmaktadır. Arkeolojik veriler temelinde, *swastika*'nın 'şans, talih' dışında 'kadin' figürü temelinde 'doğurganlık' kavramını temsil ettiği de görül-mektedir.

2. İslam öncesi Eski Türk inanç sisteminde *swastika* nesnesinin varlığı, yazılı bel-geler tanıklığında Budist Uygurlarla görülmektedir. 9-14. yüzyıllar arasında Buddhacı gelenek temelinde dinî bir sistem ortaya koyan Uygurlar, Budistler açısından kökenleri ateş tanrısı Agni ile tanrılar tanrısı Indra'ya giden *swastika* objesinin taşıdığı 'kutlu' değerden haberdardır. Uygurlarca Budizm ile bilinen *swastika* nesnesi, Buddha dinine dayalı metinlerden tanıklanan örneklerle doğrulanmaktadır. Tanıklanan her iki metinde de *swastika* ifadesinin 'huzurun ve refahın temin edicisi; acıların ve kaygıların yok edicisi' olarak 'şans' ve 'talih' kavramlarına işaret ettiği görülmektedir. Dil ilişkilerinin ürünü olarak hem Toharca B *svastik* hem de Çince 卐 *wàn* formundan Eski Uygurcaya uyarlanan Sanskritçe *swastika* teriminin Türkçe bir karşılığı yoktur.

3. Budist Uygur metinleri tanıklığında, Eski Türk düşünce sisteminde 'alkış' (dua) kategorisinde yer alan ifadelerden biri de Sanskritçe *swastika* terimiyle ilişkili olan *om svasti siddham* ibaresidir. Bu kalıp söz, ağırlıklı olarak Budist meditasyon ve ritüelle-

rinde *konuya giriş/konuyu kapatış* formeli olarak kullanılmaktadır. ‘Şans ve uğur getirsin!’ anlamlarına gelen *om svasti siddham* ifadesi, Eski Uygurcada *oom svasdi sidam~oom suvasdi sidam~om suvasdi sidam* karşılıklarına sahiptir. Eski Uygurca *at mangal bolzun, atlıg mañal bolzun ve admangal bolzun* ifadelerinin Sanskritçe karşılığı olan Sanskritçe *om svasti siddham* ibaresi bu doğrultuda ‘temenni’ bildiren kalıp bir söz niteliğindedir.

4. Eski Türk inanç sisteminde yazılı belgeler dışında, ‘gamalı haç’ figürü yapılan arkeolojik kazılarla da görülmektedir. İyiliğin, saadetin ve aydınlığın sembolü olarak sanatsal ürünlerde bir süs olarak kullanılan *swastika*, Türk kültüründe *Az/Oz Tamgası* ile ilişkilendirilmiştir. Köktürk alfabesindeki 𐰽 /z/ sembolü ile ilişkilendirilen bu damga, ‘güneş’ merkezli bir inancın ürünüdür. Görünüm itibarıyla insanın şematik yönünü yansıtan *Az/Oz Tamgasına*, Türk topluluklarının var olduğu tüm bölgelerde kaya, taş, kap-kacak üzerinde rastlanılmaktadır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adams, Douglas Q. *A Dictionary of Tocharian B-Revised and Enlarged*. Amsterdam & Newyork: Rodopi, 2013.
- Ağca, Ferruh ve Arıcan, Arzu. “Eski Uygurca Kolofonlar Hakkında”. (Ed. Şaban Doğan). *Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları* içinde (ss. 15-27). İstanbul: Kesit Yayınları, 2019.
- Altın, Alper. “Türk-İslam Kubbelerinde Çarkifelek Formları”. *Sanat Tarihi Yıllığı - Journal of Art History*, 30 (2021): 29-80.
- Alyılmaz, Cengiz. “*Gobu*”*stan*’ın Gizemi (“*Kıpçaklar*”a Giden Yol). Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Anadolu, Mükerrer (Usman). “Batı Anadolu Sanatında Swastika (Gamalı Haç) Motifi”. *Belleten*, 57 (219): 397-400.
- Arat, Reşit Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Aslan, Yunus ve Duran, Remzi. “Türk Sanatında Tengri-Tanrı Damgası”. *Ulakbilge*, 54 (2020): 1378-1398.
- Avşar, Lale. “Antik Yunan Seramiklerdeki Haç ve Çarkifelek Simgeleri ve Bunların Avrasya, Anadolu ve Mezopotamya Kültürlerindeki Muhtemel Kaynakları”. *Mukaddime*, 3 (2010): 115-141.
- Balchin, W. G. V. “The Swastika”. *Folklore*, 55 (1944): 167-168.
- Beer, R. *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Boston: Shambhala, 1999.
- Buswell, R. E. ve Lopez, Donald S. *The Princeton Dictionary of Buddhism*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Encyclopaedia Iranica. <https://www.iranicaonline.org/> (Erişim Tarihi: 12.07.2023).
- Erdoğan, Türkân ve Şıracı, Ümit. “Pamukkale (Hierapolis)’de Bulunan Ön-Türk Damgaları: “Em-Am” Damgası İle “Ok ve Oğ” Damgaları”. *TURAN-SAM (TURAN-CSR)* 4/15 (2012): 160-170.
- Esin, Emel. *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001.
- Gül, Ahmet. *Haçın Hristiyan Teolojisindeki Yeri ve Önemi*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Haldar, Asit K. “Symbolism in Indian Art and Religion”. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 9/2 (1950): 124-127.
- Hall, Fitz-Edward. “Three Sanskrit Inscriptions, Relating to Grants of Land: The Original Texts, Translations, and Notes”. *Journal of the American Oriental Society*, 6 (1858 - 1860): 538-549.
- Kara, Georg ve Zieme, Peter. *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*. Berliner Turfantexte 7. Berlin: Akademie Verlag, 1976.
- Keown, Damien. *Dictionary of Buddhism*. Newyork: Oxford University Press, 2003.
- Kermen, Özlem. “René Guénon’da Dinî Sembolizm”. Yayınlanmış yüksek lisans tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Keskin, Ahmet. “Türk Kültüründe Alkışlar (Dualar/İyi Dilekler) ve Kargışlar (Beddualar/Kötü Dilekler): Metin ve Bağlam Merkezli Bir İnceleme”. Doktora tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, 2018.
- Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

- Loewenstein, John Prince. "The Swastika; Its History and Meaning". *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 41 (1941): 49-55.
- Mills, Libbie. "The Early Śaiva Matha: Form and Function". (Ed. Dominic Goodall, Shaman Hatley, Harunaga Isaacson, Srilata Raman). *Śaivism and the Tantric Traditions Essays in Honour of Alexis G.J.S. Sanderson* içinde (ss. 483-506). Leiden & Boston: Brill, 2020.
- Monier-Williams, S. M. *A Sanskrit-English Dictionary, Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European Languages*. Oxford: Oxford University Press, 1899.
- Munson, Todd. "The Past, Present, and Future of the Swastika in Japan". *Education About ASIA*. 21/3 (2016): 23-26.
- Parker, William Thornton "The Swastika: A Prophetic Symbol". *The Open Court*, 9 (1907): 539-546.
- Quinn, Malcolm. *The swastika: Constructing the symbol*. London: Routledge, 1994.
- Ramachandran, K. S. "Swastika As a Decorative Motif of Indian Pottery: A Short Note". *Proceedings of the Indian History Congress*, 23 (1960): 81-83.
- Sattarnezhad, Saejd, Parvin, Samad ve Hendiani, Elham. "The Symbology of Swastika In The Gonbad-E-Sorkh Tomb". *Codrul Cosminului*, XXVI (2020): 7-18.
- Seligmann, Matthew, Davison, John ve McDonald, John. *In The Shadow of the Swastika. Life In Germany Under the Nazis 1933-1945*. UK: Spellmount Limited, 2003.
- Sensabaugh, David Ake. "Footprints of the Buddha". *Yale University Art Gallery Bulletin, Recent Acquisitions* (2017): 84-89.
- Shomakhmadov, S. "The Features of the Interpretation of Maṅgala-Symbols In Buddhist Sanskrit Manuscripts From Central Asia". *Manuscripta Orientalia*, 18/2 (2012): 9-23.
- Tekin, Şinasi. *Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen VaibhasikaSchule. 1. Teil: Transliteration, Übersetzung, Anmerkungen. 2. Teil: Analytischer und rückläufer Index*. Berliner Turfantexte 9. Berlin: Akademie Verlag, 1980.
- Turnbull, Lindsey L. "The evolution of the swastika : from symbol of peace to tool of hate". *HIM 1990-2015*. 954. <https://stars.library.ucf.edu/honorstheses1990-2015/954>, 2010.
- V. Arnold-Döben. *Die Bildersprache des Manichäismus*. Cologne: Brill, 1978.
- Wilkens, Jens. *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2021.
- Wilson, Thomas. *The Swastika, The Earliest Known Symbol, And Its Migrations: With Observations On The Migration Of Certain Industries In Prehistoric Times*. Washington: Smithsonian Institution United States National Museum, 1896.
- Wisdom Library. <https://www.wisdomlib.org/> (Erişim Tarihi: 13.07.2023).
- Yakup, Abdurishid. *Altuigurische Aparimitāyus-Literatur und kleinere tantrische Texte*. Berliner Turfantexte 36. Belgium (Turnout): Brepols, 2016.
- Zieme, Peter ve Kara, Georg. *Ein Uigurisches Totenbuch. Nāropās Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.
- Zieme, Peter. *Magische Texte des uigurischen Buddhismus*. Berliner Turfantexte 23. Belgium (Turnout): Brepols, 2005.